

VÕITLUS TEADUSE NIMEL: SKEPTILISE AKTIVISMI KUJUNEMINE, RETOORILISED VÕTTED NING EESMÄRGID

Marko Uibu

Kui skeptiline traditsioon filosoofias jõuab välja tõdemuseni, et inimene ei saagi midagi kindlalt teada ning peaks seetõttu hoiduma tõele pretendeerivatest väidetest,¹ siis tänapäeval nimetavad end skeptikuteks paradoksaalselt just teadusliku tõe monopoli kaitsjad. Mõiste “skeptitsism” võib seega tähistada väga erinevaid seisukohti: veebilehtede skeptic.com ja skeptik.ee või ajakirja *Skeptical Inquirer* loojad ei ole skeptilised filosoofilises mõistes, mis eeldaks võrdset kriitilisust igasuguste väidete suhtes. Kaasaegsed skeptikud² argumenteerivad Lääne teaduslike arusaamadega konflikti minevate uskumuste vastu ning peavad endi üheks olulisemaks ülesandeks vaimsest-esoteerilisest keskkonnast pärinevate ebateaduslike “valeväidete” paljastamist ja demüstifitseerimist.³

(Loodus)teaduslike arusaamadega vastuolus olevate uskumuste-teadmiste ümberlukkamisel võib eristada ratsionalistlikke ja empiirilisi argumente. Kui ratsionalistlikul alusel lükatakse väide ümber *a priori* loogikale toetudes (väide on iseenesest ebaloogiline või ei sobi arvoja arusaamadega), siis empiiriline ümberlukkamine eeldab katseid või väite kaitsjalt korrektsete katsetulemuste nõudmist.⁴ Tänapäeva skeptikud rõhutavad empiirilisuse nõuet. Mõjukaim skeptikute organisatsioon *The Committee*

Uurimistööd on toetanud sihtfinantseeritav teadusteema SF180026S11 ning Euroopa Liit läbi Euroopa Regionaalarengu Fondi (Kultuuriteooria tippkeskus).

¹ Stewart Cohen, “Scepticism”, *Routledge encyclopedia of philosophy*, 1st ed., ed. by Edward Craig (London and New York: Routledge, 1998).

² Termin “skeptikud” kasutamine on eemiline (*emic*). Mõiste kujunemist kirjeldab täpsemalt näiteks Dyrendal, vt Asbjørn Dyrendal, “‘Oh no, it isn’t’: sceptics and the rhetorical use of science in religion”, *Handbook of religion and the authority of science*, ed. by James R. Lewis and Olav Hammer (Leiden: Brill Academic Pub, 2010).

³ David J. Hess, *Science in the New Age: the paranormal, its defenders & debunkers* (Madison: University of Wisconsin Press, 1993), 11.

⁴ Olav Hammer, “New Age religion and the sceptics”, *Handbook of New Age*, ed. by Daren Kemp and James R. Lewis (Leiden: Brill Academic Pub, 2007), 382–383.

for *Skeptical Inquiry* (CSI) toob oma missioonis eraldi välja, et väiteid ei heideta kõrvale *a priori*, vaid neid uuritakse objektiivselt ja põhjalikult.⁵ Ka Eesti skeptikud peavad tõendus põhisust äärmiselt oluliseks: teadusliku katse meetod on tõe tuleproov.⁶

Skeptilise aktivismi kujunemine

Ehkki kaasaegse skeptilise aktivismi põhimõtted toetuvad tugevalt valgustusaegse ratsionalismi ideedele,⁷ siis konkreetse agendaga huvigrupina hakkasid skeptikud kujunema 19. sajandil. Kaasaegse empiirilise skeptitsismi näiteid leiab aga ka varasemast ajast; üheks tuntuimaks võib pidada 1784. aastal Louis XVI poolt kokku kutsutud komisjoni, mis uuris toona laialt levinud mesmeristlikke raviviise. Meditsiinidoktori kraadiga⁸ Anton Mesmer (1735–1815) kasutas patsientide raviks nähtust, mida ta nimetas “animaalseks magnetismiks”.⁹ Viinis tegutsenud ning kiiresti populaarsust kogunud tohter pidas inimeste probleemide põhjuseks vigu nende keha normaalse magnetvoolus, mida ta ravisessioonil “magnetiseeritud esemetega” mõjutas. Taoline protseduur põhjustas patsientidel tavaliselt tugevaid füüsilisi reaktsioone, näiteks krampe või minestamist. Kasvava tuntuse ning sellega kaasnunud sekelduste tõttu kolis Mesmer Viinist Pariisi, kus tema salong sai populaarseks kõrgseltskonna seas. See äratas viimaks kuninga tähelepanu, kes lasi kokku kutsuda komisjoni, kuhu kuulusid esindajad teaduste akadeemiast, kuninglikust meditsiiniühingust ning arstiteaduskonnast. Teiste hulgas osalesid näiteks Ameerika riigimees Benjamin Franklin, astronoom Jean-Sylvain Bailly ja keemik Antoine-Laurent Lavoisier.¹⁰

Sarnaselt kaasaegsete skeptikute poolt tehtavate katsetega, lähenes ka tollane komisjon ravipraktikatele eksperimentaalselt, lastes mesmeristlikul ravijal komisjoniliikmeid magnetiseerida ning katsetades raviprotseduuri erinevates tingimustes ja erinevate patsientidega. Uurijad täheldasid, et väikestele lastele, mitteuskujatele ning suletud silmadega inimestele ei avaldanud magnetiseerumine mingit mõju.¹¹ Raportis kinnitati küll osaliselt ravi

⁵ <http://www.csicop.org/about/about_csi> (18.1.2012).

⁶ Martin Vällik, “Mis on skeptik.ee?“, *Skeptik.ee* (2007), <<http://www.skeptik.ee/index.php/about/>> (10.1.2012).

⁷ Jeremy Northcote, *The paranormal and the politics of truth: a sociological account* (Exeter: Imprint Academic, 2007).

⁸ Meditsiiniharidusel oli toonases kontekstis tugev teoloogiline platform.

⁹ Bertrand Meheust, “Animal magnetism/Mesmerism”, *Dictionary of gnosis & Western esotericism*, ed. by Wouter J. Hanegraaff (Leiden: Brill Academic Pub, 2006).

¹⁰ Hammer, “New Age religion and the sceptics”.

¹¹ *Ibid.*

tulemuslikkust; seda seletati aga patsientide psüühika ja kujutlusvõimega, mida peeti juba toona, areneva akadeemilise meditsiiniteaduse kontekstis, ebasoovitavaks ravivõtteks. Kokkuvõttes mõjus raport Mesmeri renomeele siiski sedavõrd halvasti, et ta lahkus peagi Pariisist.¹² Ehkki kuninga teaduskomisjoni liikmed ei olnud skeptikud selle tänapäevases tähenduses – nad läksid kontrollima eelkõige ravi toimet, mitte Mesmeri manipulasiooni paljastama – on see üks esimesi dokumenteeritud näiteid empiirilisele tõestusele toetuvast skeptitsismist.

19. sajandist sai kaasaage skeptilise mõtteviisi algusaeg. Vaatamata Prantsusmaal koostatud raportile ning Mesmeri enda tagasitõmbumisele, jätkasid mesmerism ning loendamatud teised sarnased praktikad levimist. Menukaks sai spiritism – vaimudega suhtlemise teadus, mille vastu koonduisid paljud arstid-teadlased, keda võib pidada varasteks skeptikuteks.¹³ Meditsiiniprofessor William Hammond sõnastas 1871. aastal arvamuse, mida jagavad ilmselt ka paljud tänapäeva skeptikud. Tema hinnangul on spiritistide ümberveenmine “sõnade raiskamine, samamoodi nagu hullumeelse veenmine oma luuludest loobuma. Emotsioon, huvi või juhus võib neid muuta, kuid faktid ei iial!”¹⁴ 19. sajandi skeptikud käsitlesid spiritismi patoloogiana, mille põhjusena nähti näiteks naiselikku nõtrust.¹⁵ Skeptikust meditsiiniprofessor Frederic Marvin nimetas spiritismi koguni naiste vaimuhaiguseks – “mediomaaniaks”, mille ta liigitas nn “uteromaania” ehk nümfomaania alla, pidades mõlema põhjuseks erilist emaka asendit.¹⁶

Tänapäevase ja organiseeritud skeptitsismi alguseks võib pidada 1976. aastal CSICOP-i (*Committee for the Scientific Investigation of Claims of the Paranormal*) ehk esimese paranormaalsete väidete skeptilise uurimisega tegeleva ühingu loomist. Juba esimeste CSICOP-i juhtfigureide, filosoofia-professor Paul Kurtzi ja sotsioloog Marcello Truzzi nägemused skeptikute missioonist läksid lahku. Kui Truzzi pidas eesmärgiks kujundada ebateaduste/vaimsete praktikate järgijatega dialoogi, siis Kurtz leidis, et tuleb keskenduda skeptiliste argumentide kuuldavakstegemisele. Vastuolude tõttu lahkus Truzzi organisatsioonist ning valdavaks sai võitluslik-vastanduv suund. CSICOP ja selle hetkel tegutsev järeltulija CSI on olnud eeskujuks paljudele sarnastele organisatsioonidele üle maailma, sealhulgas Eestis.

¹² Meheust, *Animal magnetism/Mesmerism*.

¹³ Hess, *Science in the New Age*, 26.

¹⁴ William Hammond, *The physics and philosophy of spiritualism* (New York: Appleton and Co, 1871), 84–85 (tsit: Hess, *Science in the New Age*).

¹⁵ Spiritistlikud meediumid olid üldjuhul naised, skeptikud aga mehed – olukord, mis kehtib teataval määral tänapäevani.

¹⁶ Hess, *Science in the New Age*, 26.

Skeptikud Eestis

Eesti pakub religioossete-vaimsete õpetuste ning ka skeptilise diskursuse ja aktivismi seisukohalt huvitavat materjali. Ehkki rahvusvahelistes võrdlevates uuringutes on traditsioonilise religiooni populaarsus siin järjepidevalt madalaim või üks madalamaid, siis vaimsete uskumuste puhul on vastavad arvud vastupidiselt kõige kõrgemad.¹⁷ Inimeste maailmapildis on esoteerilised-vaimsed ideed tugevalt juurdunud, olles küll valdavalt religiooni või vaimsusena sildistamata. MTÜ Eesti Skeptik kodulehe skeptik.ee mõistes ei ole skeptilised hoiakud valdavad: vaid ligi 11 protsenti vastajatest valis küsitluses ainsa skeptilise variandi – “üldse ei ole nõus” – vastusena väitele, et “inimese iseloomu ja saatust mõjutab tähtede ja planeetide seis tema sünnihetkel”.¹⁸

Organiseerunud skeptiline liikumine on Eestis küllaltki noor. MTÜ Eesti Skeptik asutati 2007. aastal, selle põhiline väljund – koduleht skeptik.ee – koondab skeptilisi teemakäsitlusi ning suunab selleteemalist arutelu Eestis. Veebileht on populaarne: läbi aegade kõige rohkem loetud lugusid on vaadatud üle 23 000 korra. Praeguseks on aktiivsem arutelu kolinud sotsiaalmeediasse. Skeptik.ee lehel Facebookis postitati 2012. aasta veebruaris ligi 40 erinevat teemat, mis kogusid üle 300 kommentaari. Skeptikute seas võib eristada “passiivseid” ja “aktiivseid” positsioone: esimese puhul ollakse küll maailmavaatelt skeptilised, kuid erinevalt aktiivsetest skeptikutest ei kaitsta seda avalikult.¹⁹ Aktiivseid skeptikuid on Eestis vähe. MTÜ-l Eesti Skeptik on hetkel 8 liiget,²⁰ ehkki foorumis skeptilisi vaateid esitavate inimeste ring on laiem. Põhiline kõneisik on Martin Vällik.

¹⁷ Näiteks rahvusvahelisest Gallupi uuringust nähtus, et vaid 14% eestlaste jaoks on religioon oluline, Eurobaromeetri uuringust selgus, et vaid 16% vastajatest usub Jumala olemasolu. Need tulemused on Euroopa ja ka kogu maailma mastaabis kõige madalamad. Samas märkis Eurobaromeetri uuringus 54% eestlastest usku hingede olemasolusse, mis on Euroopa kõige kõrgem tulemus, vt *Eurobarometer 225: social values, science & technology* (Eurostat, 2005), <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_225_report_en.pdf> (21.10.2011); vt ka Steve Crabtree and Brett Pelham, “What Alabamians and Iranians have in common: a global perspective on Americans’ religiosity offers a few surprises”, *Gallup news* (2009), <<http://www.gallup.com/poll/114211/alabamians-iranians-common.aspx>> (21.10.2011).

¹⁸ “Elust, usuelust”, [Küsitluse tulemused avaldatud kogumikus:] *Astu alla rahva sekka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (Tallinn: SE&JS, 2012), 294.

¹⁹ Suuri erinevusi skeptilise liikumise ning iseäranis skeptilise mõtteviisi seas rõhutavad mitmed autorid: näiteks Hammer (2010) eristab aktiivsuse põhjal grupe *dry* ja *wet*, Northcote (2007) kasutab aktiivse grupi kirjeldamiseks terminit “*hard-liners*”. Hammer, *New Age religion and the sceptics*; Northcote, *The paranormal and the politics of truth*.

²⁰ MTÜ Eesti Skeptik kodulehe skeptik.ee andmed seisuga 29.2.2012.

Eesti skeptikud võtavad aktiivseimalt sõna eelkõige olukordades, kus pseudoteaduslikud õpetused on nende hinnangul väljunud oma spetsiifilisest nišist. Eriti teravalt on reageeritud olukordades, kus skeptikute jaoks mitteaktsepteeritavaid tegevusi on doteeritud avaliku rahaga või riiklike institutsioonide käitumisest võib jääda mulje “ebateaduse” aktsepteerimisest. Näiteks antakse igal aastal välja Umbluu-preemiat “nende isikute ja ettevõtete tunnustamiseks, kes on usinasti kündnud uhhuu-põldu, väetanud meie vaimset ruumi viljaka sõnnikuga, juhtinud meie inimesi uutele vertikaalidele, osutanud meile nii moodsaid teenuseid, et isegi teadus pole veel avastanud selle vääramatut kõikvõimsust [...]”.²¹ Sellise “preemia” laureaadiks osutus näiteks 2011. aastal Eesti rahvusringhääling (ebateaduslike teemade käsitlemine raadiosaadetes “Hallo Kosmos”), 2010. aastal üks Tallinna üldhariduskool ja selle õppealajuhataja (koolis toimunud esoteerikaloengud) või 2008. aastal päästeamet (lõhkeainete leidmiseks ostetud Sniffex’i nõiavits). Aktiivseim Eesti skeptik Martin Vällik on saatnud erinevate teemade puhul arupärimisi näiteks haridus- ja teadusministeeriumi, rahvusringhäälingusse ja koolidesse, et juhtida tähelepanu ebateaduse ilmingutele nende haldusalas.

Ehkki ühe olulise tegevusena populariseerivad skeptikud ka teadust (teaduskohvikud jms), siis käesolev artikkel keskendub skeptikute kõige enam välja paistvale tegevusele – võitlusele nn ebateadusega. Selles võib skeptikuid näha kui anti-antiteadlasi, kes seovad erinevad nähtused, nagu religiooni-vaimsuse, okultismi ja pseudo-teaduse, üheks valdkonnaks, mida nimetatakse näiteks “umbluuks”. Teemade ring, mille vastu sõna võetakse, on lai. Ühelt poolt täidavad skeptikud tarbijakaitse funktsiooni – kui tuuakse välja mingi toote või teenuse ebateaduslikkus ning sellest tulenevad petlikud lubadused; teisalt jagavad skeptikud ka uusateistlikke arusaamu religioonist-vaimsusest ja selle ühiskondlikust positsioonist.²²

Argumendid ja konstruktsiooniskeemid

Jeremy Northcote eristab paranormaalsete nähtuste üle toimivas debatis strateegiaid, millest mitmed on asjakohased ka Eesti kontekstis. Näiteks võib levinumatena välja tuua vastastele siltide kleepimise, naeruvääristamise,

²¹ Martin Vällik, “Umbluu preemia”, *Skeptik.ee* (2008) <<http://www.skeptik.ee/index.php/umbluu-preemia/>>, (3.2.2012).

²² Dig, “Teoloogid korstna otsas tuuldumas”, *Skeptik.ee* (2011) <<http://www.skeptik.ee/index.php/2011/07/08/teoloogid-korstna-otsas-tuuldumas/>>, (3.2.2012).

isoleerimise. Võitlustandriks on peamiselt meedia, aga ka võimustruktuurid, nagu näiteks kohus või ministeeriumid. Iseloomulik on see, et sarnaseid taktikaid kasutavad nii aktiivsed skeptikud kui ka uusvaimsuse valdkonna eestkõnelejad,²³ mida on näha ka Eesti näitel.²⁴

Järgnevalt vaatlen skeptikute viise vaimses keskkonnas levivate ideedega suhestumisel, illustreerides neid Eesti näidetega ning arutledes skeptitsismi laiemal olemusel üle. Analüüsil skeptikute kohta üldistavate järelduste tegemine on kahtlemata tinglik, sest tegemist ei ole ühtse ideoloogiaga grupiga, vaid sarnaseid seisukohti jagavate indiviididega. Ülevaade põhineb peamiselt skeptik.ee leheküljel postitatud tekstide ja kommentaaride analüüsil ning süvaintervjuudel nii skeptikute kui võrdlusmaterjalina ka end vaimseks pidavate inimestega.

Skeptikud on pidanud enda olulisimaks ülesandeks teaduse ja “ebateaduse” vahele piiride tõmbamist ja nende piiride valvamist: juba 19. sajandil püüdsid skeptikud pseudoteadust selgelt eristada, et too ei saaks osa teaduse autoriteetsest positsioonist. Teaduse sotsioloogias kirjeldatakse seda terminiga “töö piiridega” (*boundary work*).²⁵ Taolisi piire esitletakse loomulike ning objektiivselt eksisteerivatena, ehkki tegelikkuses ei ole see nii lihtne. Vastupidiselt tavaettekujutusele teadusest kui millestki kindlast ja konkreetsest, on “teadus” selle defineerijatele tegelikult keeruline kontseptsioon – ei leidu ühest alust, kuidas eristada teadust näiteks tehnoloogiast või muust intellektuaalsest mõtetegevusest.²⁶ Üks tuntumaid kaasaegseid sotsiolooge Bruno Latour väidab, et teadus on vaid “nimi, mis on kleebitud võrgustiku teatud osadele; seostele, mis on sedavõrd hajusad ja õrnad, et nad vastasel korral põgeneksid tähelepanu

²³ Northcote, *The paranormal and the politics of truth*.

²⁴ Aktiivne “pseudo-skeptikutega” võitleja on näiteks “maagilise matrixi” propageerija Arvo Soomets. Maagist matrixit tutvustava lehekülje lõpus on irooniline viide skeptikutele, mis näitab, et Soometsa jaoks on just skeptikud tema vaadetele vastanduva “teise” rollis: “Kui sulle ikka veel tundub, et oled sattunud valele lehele ja kõik siinkirjutatu on jamps, siis vajuta kõrvalolevale ikoonile [skeptikute logo ja link nende foorumile]. Mina teen nii, kui nalja tahan saada. Ja külastage ka “skeptikute” Facebooki-lehte. Seal on palju huvipakkuvaid viiteid. Näiteks on seal viide Elbert Tuganovi multikale “Aatomik” – saate näha, millisel tasemel on “skeptikute” arusaam tuumafüüsikast”, vt lehekülge ReaalsusLoome, <<http://www.magicalmatrix.com>> (18.9.2012).

²⁵ Thomas F. Gieryn, “Boundary-work and the demarcation of science from non-science: strains and interests in professional ideologies of scientists”, *American Sociological Review*, 48:6 (1983), 781–795.

²⁶ Teadusajalugu tunneb mitmeid näiteid, kus tõeliselt olulised avastused on teinud akadeemilises mõttes diletandid. Üks tuntumaid neist on Michael Faraday (1791–1867), kes vaatamata akadeemilist hariduse puudumisele osutus leiutaja ja eksperimentaatorina sedavõrd edukaks, et teda peetakse üheks ajaloo olulisemaks teadlaseks.

alt”.²⁷ Selline käsitlus loobub teaduse kujutlemisest konkreetse piiritletud valdkonnana, rõhutades teaduslike võrgustike tinglikkust, ajutisust ning kokkuleppelisust. Vaatamata taolisele ebamäärasusele, on teaduse roll ja sümboolne väärtus kaasaegses ühiskonnas väga suur, mistõttu on loogiline, et selle piiridel toimub võitlus teaduse sümboolse kapitaliga legitimeerimise eest. Skeptikute “töö piiridega” puudutab peamiselt seda osa teadusega piirnevast, mida võib liigitada vaimse, esoteerilise või religioosse alla.

Ebamääraseid piirialasid leidub erinevates valdkondades ja distsipliinides. Lisaks loodusteadustele, mille puhul pika ajalooga esoteerilised õpetused (nagu teosofia) püüavad ühendada intuiitivset-vaimset teaduslikuga, on küsimus piiritlemisest aktuaalne kasvõi näiteks ajaloo²⁸ või psühhiaatrias²⁹, kus mitmed piiripealsed või “vaimsed” praktikad taotlevad teaduslikku aktsepteerimist. Klassikaliseks näiteks on siin parapsühholoogid, kelle tööprotseduurid ei erine teadusena aktsepteeritud uurimisvaldkondadest: eksperimentaalsed katsetulemused publikseeritakse oma teadusajakirjades ning esitletakse konverentsidel. Näiteid n-ö vahepealsetest juhtumitest leidub ka Eestist. Näiteks tõi Tartu ülikooli endine meditsiiniteaduste professor Aili Paju rahvameditsiini ja ravimtaimed teaduslike teemade sekka.³⁰ Aktiivselt tegeleb Eestis maaväljade uurimisega Geopaatia Selts, mis ühendab väga erineva taustaga inimesi *feng shui* spetsialistidest tõsiste teadlasteni. Seega ei ole need piirid sugugi “puhtad”.

Latour'i definitsioon teadusest kui võrgustikust viitab, et teaduse sees aktsepteeritud inimeste osalemine skeptikute mõistes ebateaduslike tegevustes laiendab kontrollimatult teaduse legitiimseid piire. Selliseid piiripealseid või piire ületavaid näiteid näevad skeptikud väga ohtlikuna. Näiteks arstide puhul:

Siis kui arstitöö saab kell 6 läbi, siis ta tõmbab endale teistsuguse kitli ümber ja hakkab posijaks. Mis iganes see on siis, hakkab pH dieeti propageerima, loengut pidama või mingit muud sellist umbluu asja ajama. Mis on jälle ohtlik. Arst ju räägib! Kui ta avaldab ajalehes või ajakirjas

²⁷ Bruno Latour, *The pasteurization of France* (Harvard: Harvard University Press, 1993), 216.

²⁸ R. H. Fritze, *Invented knowledge: false history, fake science and pseudo-religions* (Reaktion Books, 2009).

²⁹ Scott O. Lilienfeld, Steven J. Lynn and Jeffrey M. Lohr, *Science and pseudoscience in clinical psychology* (New York: Guilford Press, 2003).

³⁰ Aili Paju eneseperspektiivi toonastest sündmustest annab edasi tema mälestuste-raamat *Minu ülikool. Väljavõtteid päevikutest aastatel 1963–1993* (Eesti Ekspress, 2010).

teksti, siis vaadatakse, et ahah, arst, on ka arstiregistris olemas, ilmselt see, mis ta räägib on ikka pädev jutt. Tegelt ei ole!³¹

Erihariduse ning erialase kogemuseta skeptikud satuvad sellistel puhkudel keerulisse olukorda: nad peavad argumenteerima oma valdkonna spetsialistide valikute ja hinnangute adekvaatsuse vastu. Selliseid näiteid on Eestis mitmeid. Näiteks avaldati 2011. aasta sügisel skeptik.ee leheküljel mure, et Eesti Televisiooni saates “Prillitoos” võib kommentaare hakata andma “tuntud libameditsiini populariseerija (erialaks *pH*-dieet) ja päris arsti paberitega Riina Raudsik”.³² Skeptik.ee foorumis on akadeemik Anto Raukas kantud “musta” nimekirja tema liigse huvi tõttu maa-energiate vastu. Akadeemilise/meditsiinilise eksperdikapitali kasutamist alternatiivse praktika legitimeerimiseks tajuvad vaimsusega seotud inimesed aga võimalusena. Üks vaimsetest õpetustest huvitatud Postimehe ajakirjanik kirjeldab seda nii:

Mind on eriti huvitanud just sellised inimesed, kes on näiteks õppinud arstiteadust ja siis avastanud midagi muud, nagu Hiina meditsiini näiteks. Nad on siiski kahtlemata eksperdid, oma ala professionaalid. [...] See valik, muidugi, muudab nad ikkagi sellisteks surra-murra tegelasteks [naerab], neid tuleb osata esitada usaldusväärsemana, rõhutada-gi, et ta on arstiteaduskonna lõpetanud, et ei ole päriselt hull [naerab].³³

Iseloomulik ongi, et Eesti vaimsuse-usku inimesed näevad seda valdkonda väga laialt: vaimne võib olla ka voolava vee vaatamine või ise leiva küpsetamine. Kontrast skeptikutega on ilmne. Kui vaimsuse järgijate jaoks on vaimsuse keskkond hoomamatult lai ning tähendab pidevat otsimist ja avastamist, millele piire seada oleks mõttetu, siis skeptikud tajuvad vaimsete-religioossete ilmingute püsimist oma nišis kriitiliselt olulisena.³⁴

Piiritlemisega seondub otseselt ka teaduse piirist teisele poole jääva n i m e t a m i n e . Skeptikute poolt kasutatavatel nimedel on üldjuhul neid õpetusi naeruväärstav funktsioon. Üks sagedamini kasutatavaid termineid on “umbluu” (tuletised nagu umbluutamine, umbluulane, umbluupealinn, umbluu-usk), palju leidub ka mõistet “uhhuu” (uhhuupöld/-vagu/-inimene/-info), esoteerikute tegevust nimetatakse posimiseks.

³¹ Autori intervjuu aktiivse Eesti skeptikuga, aprill 2011.

³² <<http://www.skeptik.ee/index.php/2011/09/02/septembri-sebimised-ajakirjandus-maastikul/>> (30.1.2012).

³³ Autori intervjuu vaimsetest õpetustest huvitatud Postimehe ajakirjanikuga, aprill 2011.

³⁴ Marko Uibu, *Seekers of the 'alternative': making sense of the self and the World through spiritual practices in Estonia*, MA thesis (Budapest: Central European University, 2011).

Keskne element skeptikute retoorikas on teaduse ja pseudoteadusliku-religioosse polariseeriv vastandamine. David J. Hess leidis skeptikuid, *New Age*'i järgijaid ja parapsühholooge analüüsid, et vastanduste kasutamine on omane kõigile gruppidele.³⁵ Skeptikute käsitlused teadusest ja sellele vastanduvast pseudoteadusest võtab kokku tabel 1.

Tabel 1. Teaduse ja pseudoteaduse vastanduvad tähendused skeptikute käsitlustes

Teadus	Pseudoteadus (umbluu)
Autoriteetne, usaldusväärne	Teistelt (nt teaduselt) autoriteeti varastav
Missioonitundega, maailma paremaks muutev	Kasumi nimel inimestega manipuleeriv
Intellektuaalne nauding, elitaarne	Odav ersats, kits
Süvenemisel mõistetav, loogiline	Kognitiivne viga, rumaluse tulemus
Tõsine	Naeruväärne

Skeptikute käsitlus teadusest ja ebateadusest on polariseeriv ning ühe positiivset ja teise negatiivset olemust üle võimendav.³⁶ Juba ühe skeptikute põhiteose – Carl Sagani “Deemonitest vaevatud maailm. Teadus kui küünal pimeduses”³⁷ – pealkiri näitab teravat metafoorsust vastandust, mis kandub läbi kogu raamatu sisu ning illustreerib hästi skeptilist retoorikat laiemalt. Teadus on valgus, mille mõjualast väljas, pimeduses, asuvad “deemonitest vaevatud” ebateadused, religioon ja uue vaimsuse keskkonnas toimuv. Skeptikute liikumine hindab teadust äärmiselt kõrgelt. Kõnekas on ühe aktiivse skeptiku kirjeldus, kus teadust tajutakse tõeliselt väärtusliku, aga samas ka elitaarsena, mida massid, kes eelistavad kitsi ja ersatsi, lihtsalt ei oska hinnata:

New Age on nagu kits päris kunsti kõrval, see on nagu lohutuskirjandus päris kirjanduse kõrval, see on nagu odav ersats tõelise vaimusälvatuse juures. Nagu lahjendatud lurr tummise köhutäie kõrval. Aga huvitav, et inimesed eelistavad seda lahjat lurri nii sageli [...].

Selleks, et teadust ehk “tõelisi vaimseid tippe, vaimu tippsaavutusi” mõista, peab nägema vaeva, peab tudeerima, käima näiteks ülikoolis, õppima kõrgemat matemaatikat, et saada aru mingisugusest kvantfüüsika

³⁵ Hess, *Science in the New Age*.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Carl Sagan, *Deemonitest vaevatud maailm: teadus kui küünal pimeduses*, inglise keelest tõlkinud Mart Kangur (Tallinn: Valgus, 2006).

lihtsast arusaamast. Aga see on kahtlemata seda väärt, eesmärgis ei ka-
helda, teaduses on ilu, mille mõistmise poole püüdlemist tajutakse väga
väärtuslikuna. Ebateaduse järgijad seda aga mõista ei suuda, neil pole
piisavalt intellektuaalset võimekust, mistõttu nende “käed” jäävad tõe-
liselt väärtusliku kättesaamiseks “liiga lühikeseks”.³⁸

Eesti skeptikud on maailma mastaabis suhteliselt mugavas positsioonis,
sest teadusliku Euroopas on just eestlased omakorda teaduse suhtes kõige
optimistlikumad. Eurobaromeetri uuringus nõustus väitega, et “teadus ja
tehnoloogia parandavad tulevaste põlvkondade elukvaliteeti” 92 protsenti
eestlastest, mis on Euroopa kõrgeim tulemus. Euroopa keskmine näitaja
oli 77 protsenti, madalaimad tulemused sai Šveits (55%) ja Austria (62%).³⁹
Need tulemused viitavad, et teaduse väga positiivne kuvand ei ole igal pool
ühelvõrra iseenesestmõistetav. Ka kaasaegne teadus ise on sellele kaasa aid-
anud. Modernne arusaam teaduse võimekusest maailma seletamisel või
elu parandamisel ja seetõttu talle kuuluvast kaheldamatust autoriteedist
hakkas murenema postmodernistlike ideede esilekerkimisega.⁴⁰ Erinevate
ideoloogiate ja süsteemide dekonstruktiivsed (näiteks kriitilised või sotsiaalkonstruksionistlikud) lähenemised sotsiaal- ja humanitaarteadustes
on seadnud küsimuse alla ka teaduse autoriteedi legitiimsuse ning veelgi
enam, dekonstrueerinud märkimisväärselt ka “teaduse” enese tajutud
olemust (nt Latour). Sellised arengud on näiteks antropoloogias jõudnud
sinna, et distsipliini autoriteetseim erialane ühendus *American Anthro-
pological Association* eemaldas 2010. aastal antropoloogia definitsioonist
termini “teadus”.⁴¹

Samuti tuleb märkida, et teadus ja skeptitsism ei ole üheselt kattuvad.
Ehkki teatav (loodus)teaduslik kompetents on skeptilise mõtteviisi puhul
eelduslik, on empiirilistes uuringutes näidatud, et tugevad teadmised (loo-
dus)teadustes ei too kaasa kõrgemat skeptitsismi või väiksemat usku nn
pseudoteaduslikke väidetesse.⁴² Ehkki skeptitsism ja (loodus)teadus näi-

³⁸ Autori intervjuu aktiivse Eesti skeptikuga, aprill 2011.

³⁹ *Eurobarometer*, 225.

⁴⁰ Modernset arusaama teaduse rollist on kirjeldanud näiteks Jürgen Habermas (*moder-
nity – an unfinished project*). Postmodernsed ja post-strukturalistlikud autorid on tege-
lenud teaduse ja teadmise dekonstureerimisega, seades kahtluse alla teaduse toimimise
neutraalse “tõevabrikuna”. Olulisemateks autoritest on siin näiteks Michel Foucault’ või
Jaques Derrida, kelle käsitluses on teadus seotud näiteks võimusuhetega.

⁴¹ Debatü ülevaadet vt: Mjrcio Ferrari, “Isn’t anthropology a science? Debate puts in
check the fundamentals of the subject”, *Pesquisa Online* (2011), <<http://revistaspesquisa.fapesp.br/?art=2946&bd=1&pg=1&lg=en>> (10.1.2012).

⁴² M. Johnson and M. Pigliucci, “Is knowledge of science associated with higher skepti-
cism of pseudoscientific claims?”, *The American Biology Teacher*, 66:8 (2004), 536–548.

vad olevat läbi põimunud, ei pruugi see sugugi nii olla. Näiteks võib nii ajaloost kui praegusest Eesti kogemusest näha, et mitmed loodusteadlased on sügavalt religioossed.

Nii nagu teaduse käsitlus on sageli äärmuslikult positiivne, näevad skeptikud vaimsete õpetuste või religiooni põhjusena vastupidi rumalust ja piiratust, mis kujutab sotsiaalselt suurt ohtu. Vaimseid praktikaid ning usku paranormaalsetesse nähtustesse kirjeldatakse metafoorselt kui “haigust” – hälbivat, eskapistlikku ning seetõttu ühiskonnale ohtlikku ilmingut.⁴³ Ent usk üleloomulikku ei pruugi olla haigusena käsitletud vaid metafoorselt. Näiteks leiab skeptikute veebilehelt põhjaliku ülevaateartikli, milles rõhutatakse, et alternatiivsete ravimeetodite eelistamise põhjus on kognitiivse andmetötluse viga. Ülevaate autor Sven Toom väidab, et peamine põhjus, “miks inimesed otsustavad kasutada alternatiivmeditsiini “teenuseid” [...] on inimeste mõtlemisvead (kognitiivne defitsiit)”⁴⁴

Selline käsitlus on huvitav mitmest aspektist. Pühhopatoloogiliste terminite sedavõrd vaba kasutamine näitab suhtumise tugevust: on kõnekas, kui alternatiivmeditsiini poole pöördumine võrdsustakse kognitiivse defitsiidiga ehk vaimse alaarengu või tõsiste kognitiivsete puudujääkidega mingis kitsamas valdkonnas nagu näiteks düsleksia lugemisel või düsgraafia kirjutamisel. Selgitus illustreerib ka laiemat tendentsi seostada kognitiivse infotötluse loomulikke vigu vaid alternatiivsete-pseudoteaduslike praktikate järgijatega,⁴⁵ ehkki psühholoogide poolt kirjeldatavad tajumehhanismid rakenduvad inimestele üldiselt (sh ka skeptikutele). Täenduslikke mustreid ei leia maailmas mitte ainult horoskoopide jälgijad.

Carl Sagan hoiatab, et “mõttelageduse sirenilaul ei meelita meid pelgalt kultuurilisele ummiktele, vaid suisa ohtlikku pimedusse, mis ähvardab hävitada meie põhivabadused”.⁴⁶ Seega ei ole tegemist mitte lihtsalt haiguse, vaid kogu ühiskonna jaoks ohtliku ja nakkava tõvega. Ka varasemates skeptikute retoorika analüüsides on välja toodud tendentsi näidata esoteeriliste praktikate tagajärgi potentsiaalselt väga ohtlikuna.⁴⁷ Seda näeb ka Eesti skeptikute retoorikast, kus rõhutatakse äärmuslikke juhtumeid: vähihaiged loobuvad posija õhutusel ravist, umbluu-usku vanemate vakt-sineerimata lapsed surevad.

⁴³ Hess, *Science in the New Age*, 61.

⁴⁴ Sven Toom, “Inimese kognitiivsete võimete ja alternatiivmeditsiini vahelistest seostest”, *Skeptik.ee* (2011), <<http://www.skeptik.ee/index.php/2011/07/18/inimese-kognitiivsete-voimete-ja-alternatiivmeditsiini-vahelistest-seostest/>> (18.1.2012).

⁴⁵ Hammer, *New Age religion and the sceptics*, 246.

⁴⁶ Sagan, *Deemonitest vaevatud maailm*, kokkuvõtte tagakaanel.

⁴⁷ Hess, *Science in the New Age*.

Ohud võivad olla ka abstraktsemad. Juba Ameerika skeptikute organisatsiooni CSICOP-i esimene põhikiri hoiatab: “Võibolla ei peaks me eeldama, et teaduslik valgustusaeg jätkub lõputult... Nii nagu hellenistlik kõrgtsivilisatsioon, võib see mattuda irratsionaalsuse, subjektivismi ning obskurantismi alla.”⁴⁸ Seega võib üldsuse ignorantse ning pseudo-teadusliku mõtlemise tugevnemine seada ohtu teadusliku progressi ning skeptikute missioon ei ole midagi vähemat kui kõrgtsivilisatsiooni kestmise eest võitlemine. Ka Eesti skeptikute ideeline juht Martin Vällik toob välja ohu meie ühiskondlikule korraldusele, mida võib põhjustada näiteks see, kui inimesed minetavad ratsionaalse kriitilise mõtlemise võime ja on seetõttu lihtsamini manipuleeritavad:

See on oht demokraatialle ka. Või üldse sellisele kodanikuühiskonna arengule [...] sellesama Veerpalu uskumise asemel võib olla ka mingi muu usk – usk, mida on populistlikult võimalik nagu üles puhuda, sellega inimesi mobiliseerida ja hoopis mingit oluliselt põhjalikumat jama teha. Kui inimestel on selline valmisolek olemas, siis jah, et milleks nad siis veel võimelised on [...].⁴⁹

Lähtudes taolisest polariseerivast käsitlusest, näevad skeptikud enda rolli selle ohu vastu võitlemises. Iseloomulikud on selles sõja ja võitluse metafoorid:

Arvestades lolluse massilist pealetungi kõigis eluvaldkondades [...] ning selle poolt genereeritavat lokkavat vaimupimedust, oleks mõistlik ressursse otstarbekamalt kasutada. Keegi ei garanteeri, et ühel ebameeldival hetkel ei torka mõnel hardunud äraseletatud nägudega seltskonnal okas hinge ja ei tehta dessantrünnakut hordidega.⁵⁰

Sellistes seisukohavõttudes torkab silma julge ja metafoorne keel. Skeptikute endi seas (juba ajalooliselt ja kahtlemata ka hetkel) on erinevaid arusaamu, kuidas taunitava ebateadusega suhestuma peaks. Ühe põhiküsimusena on nähtud populaarse, värvika ning igale inimesele arusaadava ja atraktiivse käsitlusviisi vajalikkust. Nägemuste erinevus kerkis Ameerika Ühendriikides juba 1970. aastatel ning päädis eri profiiliga ajakirjade loomisega. Eestis on see variatiivsus kahtlemata samuti olemas, ent tooniandev on värvikas ja skeptikute vaateid atraktiivsesse vormi valav lähenemine,

⁴⁸ Paul Kurtz, “Committee to Scientifically Investigate Claims of Paranormal and Other Phenomena”, *The Humanist* (March-April, 1976), 28.

⁴⁹ Autori intervjuu Martin Vällikuga, aprill 2011.

⁵⁰ Kasutaja Ajeke skeptik.ee foorumis, teema “Ajeke, siin Sulle Sinu auks :)”, *Skeptik.ee* (2009), <<http://www.skeptik.ee/index.php/2009/11/02/ajeke-siin-sulle-sinu-auks/>> (10.1.2012).

mis võimendab teaduse-ebateaduse vahet ning kasutab kõlavaid epiteete. Vällik peab oluliseks skeptikute märgatavust avalikus arutelus. Näiteks peavad lood olema “piisavalt provokatiivsed”, mis “klikke tooks”, et skeptikute hääl oleks kuuldavam.⁵¹

Kes on skeptikud?

Skeptikud hõivavad vaimsel maastikul toimuva käsitlemisel meelsasti eksperdipositsiooni, pidades näiteks vajalikuks, et vähemalt kvaliteetsem osa ajakirjandusest nn pseudo-teaduslike või “vaimsete” teemade kajastamisel küsiks lugude juurde ka skeptikute kommentaari.⁵² On mõnevõrra problemaatiline, kui skeptikud võtavad teaduslike ekspertidena sõna mitte ainult konkreetsete väidete vastavuse hindamisel hetke loodusteadusliku teadmise, vaid kogu “ebateaduse” või vaimsuse sfääri kirjeldamisel. Sellistes küsimustes “teaduse” seisukohtade esitamisel minnakse tegelikult vastuollu nende nähtuste käsitlemisel kehtiva tavaga. Religiooni või uskumusi uurivas Lääne sotsiaal- ja humanitaarteaduslikus traditsioonis hoidutakse rangelt uskumuste eesmärgistatud ümberlukkamisest. Näiteks religioonisotsioloogia ühe põhiprintsiibina ei otsusta uurijad kunagi õpetuste-ideede tõeväärtuse üle,⁵³ milles seisneb aga skeptikute põhitegevus. Siin kerkib ka üldisemalt küsimus teaduse pädevusest religiooni või vaimsuse sfääri kuuluvate ideede hindamisest. Ka loodusteadlased ise on kritiseerinud säärast skeptilis-uusateistlikku aktivismi, viidates teaduse ebapädevusele metafüüsilistes küsimustes,⁵⁴ mistõttu ei tohiks selles valdkonnas tugevate seisukohtadega esineda. On põhimõtteline küsimus, kas inimestel peaks olema vabadus uskuda asjadesse, mida (loodus)teadus ei pea loogiliseks, mis ei ole eksperimentaalselt tõestatavad ning võivad uskujatele isegi kahju teha (näiteks rahaliste väljaminekute tõttu). Kui sellist vabadust tolereerida juba isiklikul tasandil, siis miks ei peaks inimestel olema õigust neid huvitatavate teemade avalikule käsitlemisele (näiteks rahvusringhäälingu raadiosaates)?

Kindlasti teevad Eesti skeptikud esoteeriliste või ebateaduslike väidete kriitilisel analüüsil palju tänuväärset tööd, sest sellel maastikul võib

⁵¹ Autori intervjuu Martin Vällikuga, aprill 2011.

⁵² Vt nt arutelu skeptik.ee foorumis Viljo Viljasoo tegevust kajastava lõigu üle ETV saates “Pealtnägija”, <<http://www.skeptik.ee/index.php/2012/02/12/foolium-seemned-puramiid-ja-muud-lood-veebruari-video/>> (15.2.2012).

⁵³ Inger Furseth and Pal Repstad, *An introduction to the sociology of religion: classical and contemporary perspectives* (Burlington: Ashgate, 2006), 198–199.

⁵⁴ Lawrence Krauss, “On the side of the angels”, *New Scientist*, 191:2559 (July 8, 2006), 20.

tõepoolest toimuda nii mõndagi taunimisväärset.⁵⁵ Vaimsete õpetuste reguleerimata ning kontrollimatu valdkond tõmbab ligi ka lihtsa raha teenijaid. Samuti on sekkumine põhjendatud olukordades, kus alternatiivsed praktikad kahjustavad otseselt inimeste tervist või heaolu. Paraku on skeptikute võimalused esoteerikausku inimesi nende ebateaduslike valikute käest päästa vägagi piiratud. Pildi maalimisel väga laiade pintsli tõmmetega ja “teise” radikaliseerimisel ei jõua olulised argumendid sihtrühmani. Näiteks toob üks vaimsusest huvitatud noor haritud naine välja, et tema jaoks on skeptik.ee leheküljest saanud justkui autahvel – kui sind seal mainitakse, siis oled vaimsuse valdkonnas silma paistnud.⁵⁶

Skeptikute võimalust esoteerikahuvilisi kõnetada piiravad ka sügavamad mehhanismid, mis tulenevad vaimsuse sisemisest loogikast. Uue vaimsuse järgijate uurimisel on välja toodud, et lisaks konkreetsetele ideedele ja praktikatele tähendab osalus ka muutuvaid autoriteete. Õpetused põhinevad teaduslikule loogikale sarnanevale empiirilisele tõestusviisile, mis lähtub aga enda (sise)tundest ja kogemusest. See tähendab, et millegi kehtivuses tuleb otsustada ise omaenda (või kellegi teise endaga sarnase inimese) kogemuse pinnalt. Skeptikute argumentatsiooniskeem jääb esoteerikahuviliste jaoks seega nõrgaks, teaduslikke katsete tulemusi võib küll argumendina välja tuua, kuid isiklik kogemus loob vaimsete otsijate jaoks tõeväärtust palju enam.⁵⁷

Skeptikud ise ei peagi ebateaduses veendunute arvamuste muutmist üldiselt enda missiooniks, ka põhikirjas tähtsustatakse ennetavat tööd (taas varjatud viide võitlusele pseudoteaduse kui nakkushaiguse või ebasoovitava sõltuvusega). Samuti on sotsiaalselt oluline, et skeptikud kinnitavad teaduslikkuse-ebateaduslikkuse tunnetatavaid piire ning toetavad oma sõnavõttudega tähendusi, mis loovad laiemat stigmatiseerituse fooni – et inimesed tajusid teadusega vastuollu minevate ideede negatiivset ja stigmatiseerivat tähendust, mida on näiteks vaimsete praktikatega tegelejate

⁵⁵ Kõige klassikalised on siin juhtumid, kus keegi püüab teaduslike “sõltumata uurimisinstituutide” heakskiidule apelleerides müüa mingit toodet või praktikat. Skeptikute selgitav töö on sellistes olukordades kindlasti avalikkuse huvides, näiteks kui analüüsitakse autokütuse “magnettöötlemisel” põhinevat “põlemise aktivaatorit”, mis läheb vastuollu füüsika põhimõtetega (vaata skeptik.ee, 28.2.2012). Küsitav on aga sekkumine uusvaimsetesse-religioossetesse praktikatesse, mis puudutavad sügavamaid uskumusi ning mille toime sõltub eelkõige inimesest ja tema mõtlemisest.

⁵⁶ Autori intervjuu aktiivse vaimsete praktikatega tegelejaga, aprill 2011.

⁵⁷ Olav Hammer, “I did it my way? Individual choice and social conformity in New Age religion”, *Religions of modernity: relocating the sacred to the self and the digital*, 12 (2010), 49.

ja üleloomulikke nähtusi kogunud inimeste puhul toodud välja nii Eestis⁵⁸ kui Soomes.⁵⁹

Seda, et pseudo-nähtustesse uskujate või “religioosses pimeduses kondajate” ümberveenmine ei ole kuigi lihtne ülesanne, näeb ka skeptik.ee foorumi pikkadest ja paiguti teravatest vaidlustest. Skeptik.ee ei ole siiski lõpuni avatud keskkond, kus igaüks saaks piiramatult omi mõtteid avaldada. Lehekülge modereeritakse üsna tugevalt: näiteks loodi alates 2011. aasta aprillist alajaotus “aedik”, kuhu eraldatakse teatud inimeste teemapüstitused ja arutlused, mis skeptilist positsiooni aktiivsemalt oponeerivad. Tõepoolest, ehkki “aedikusse” eraldatud foorumi kasutajad esitavad oma seisukohti veendunult ja aktiivselt, lähevad “aediku” loomine ning selle vajalikkuse põhjendamiseks toodud argumendid vastuollu näiliselt olulise väärtusega demokraatlikust arvamuste paljususest ning foorumist kui vabast keskkonnast. Nagu üks aktiivsemaid foorumi liikmeid ning ka MTÜ-sse Skeptik kuuluv kasutaja Dig väljendas: “Aga kõik arvamused ei ole võrdsed. Mõned neist on Objektiivse Reaalsusega karjuvas vastuolus. Teised on lihtsalt jaburad.”⁶⁰ Selline seisukoht viitab, et lisaks lipukirjaks olevale empiirilisele skeptitsismile lähtutakse siiski ka ratsionalistlikust *a priori* loogikast, kus osa väiteid ei vaja isegi empiirilist katsetamist või argumenteerivat selgitust, vaid saab kõrvale heita ka nende olemusliku jaburuse või “objektiivse reaalsusega” vastuollu minemise tõttu.

Skeptikute tegevusel on avalikkusele suunatud funktsiooni kõrval kahtlemata oluline ka enda identiteedi konstrueerimine. Antropoloogid (nt David Hess) või religiooniuurijad (nt Olav Hammer) ongi kirjeldanud skeptikuid ühe huvigrupina, kelle puhul “tervemõistuslikkuse” propageerimine täidab enda “terve mõistuse” konstrueerija ja kinnitaja rolli, mida toetab vastandumine “pealetungiva lollusega” ehk vaimse-religioosse “teisega”. Mida ägedam võitlus, seda rohkem toetab see skeptikute minapilti: meie oleme ratsionaalsed ja mõistlikud, sellal kui nemad on irratsionaalsed umbluu-uskujad. Sellise tonaalsusega arvamusalaldusi kohtab skeptik.ee aruteludes palju.

Samas võib sellise skeptikute endi seas tavapärase retoorika kasutamine põhjustada teistes kontekstides teravaid reaktsioone. Näiteks 2011. aasta “Umbluu-preemia” kätteandmisel Raadio 2 saatele “Hallo Kosmos” mainis Martin Vällik, et Eestis on “umbluu-usklike” arv kordi suurem kui

⁵⁸ Uibu, *Seekers of the ‘alternative’*.

⁵⁹ Kirsi Hänninen, *The construction of self in Finnish first-person supernatural encounter narratives*, thesis (Ohio State University, 2009), <http://etd.ohiolink.edu/view.cgi?acc_num=osu1261592657> (3.3.2012).

⁶⁰ Vällik, “Mis on skeptik.ee?”

“skeptiliselt ja tervemõistuslikult mõtlevate inimeste hulk”, mille peale saatejuht ning preemia laureaat Ingrid Peek sarkastiliselt küsis: “kas skeptikutel on diagnoositud, et teie mõistus on terve ja siis “Hallo Kosmose!” kuulajate mõistus ei ole terve, on haige?”⁶¹

Kui erinevad on skeptikud oma vastastest?

Kui Chet Raymo toob välja vastanduse skeptikute ja religioosete “uskujate” (*true believers*) vahel, kus esimesed on kui “teadusrevolutsiooni lapsed”, kes “usaldavad inimvaimu võimekust maailma mõista”,⁶² siis vaimsuse järgijad kuuluvad kahtlemata samuti just esimesse gruppi. Näiliste vastanditena jagavadki skeptikud ja esoteerikud siiski paradoksaalselt üht väga põhimõttelist arusaama: positivistlikku usku sellesse, et inimene suudab läbi teadmiste (vaimsuse puhul ka tunnetuse) järk-järgult maailma seletada-mõista. Lihtsustades – erinevalt näiteks maailmareligioonidest nähakse teadmiseni jõudmist tõenduspõhisena, empiiriliste katsetuste jadana, milles on oluline roll inimesel.⁶³

Üldiselt jagavad vaimsuse-esoteerikausku inimesed ka skeptikute arusaama teaduse autoriteetsusest (teaduse mõiste võib olla küll erinev). See ilmneb juba teaduslike elementide laenamisest: paljud vaimsuse/esoteerika valdkonda kuuluvad õpetused kasutavad teadusest pärinevaid mõisteid (väljad, energia, lained, kvant-tehnoloogia), institutsioonide nimekujusid vms. Mitmed uurijad näitavad tänapäeva uusususundite olulisima inspiratsiooniallikana just teadust ja/või “teaduslikku” mõtlemisviisi,⁶⁴ mis küll nn rahvalikes versioonides võtab erilisi vorme. Iseloomulikult on uue vaimsuse järgijad väga huvitatud ka teaduses toimuvast: samaväärse huviga loetakse nii alternatiivmeditsiini ajakirja Tervendaja kui ka tea-

⁶¹ Vt <<http://www.skeptik.ee/index.php/2011/05/05/pilte-2011-aasta-umbluu-preemia-uleandmisest/#comments>> (10.1.2012).

⁶² Chet Raymo, *Skeptics and true believers: the exhilarating connection between science and religion* (New York: Walker and Company, 1998).

⁶³ Selline eristamine on muidugi lihtsustav, sest ka näiteks paljude kristlaste (eelkõige karismaatiliste koguduste liikmete) jaoks tähendab religioon ise kogemist, Jumala hääle kuulmist ja tema kohaolu tajumist – protsesse, mis annavad individuaalse ja eksperimendaalse kinnituse. Kahtlus on usu osa ning kohati lähenevad kristlased jumalale uusvaimsesse keskkonda kuuluvatele õpetustele sarnanevate “empiiriliste” meetoditega, vt Tanya Marie Luhrmann, *When God talks back: understanding the American evangelical relationship with God* (New York: Knopf, 2012).

⁶⁴ Nt Salvador Jimenez Murguia, “Re-enchanting a religio-scientific experience: understanding the extraordinary within the Pana-Wave Laboratory”, *Epoché: The University of California Journal for the Study of Religion*, 23:2 (2005), 225–251; Simon Locke, “Charisma and the iron cage: rationalization, science and scientology”, *Social Compass*, 51 (2004), 111.

dust populariseerivat Tarkade Klubi.⁶⁵ Omal moel tegelevad paljud vaimse keskkonna õpetajad samuti “teaduse populariseemisega”,⁶⁶ küll vormides, millega teadlased ise ei nõustuks.

Teadusliku tõestuse loogikat ning taotlust end teaduslikus keeles esitleda võib Eestis kõige otsesemalt näha vitsameeste puhul, kelle jaoks vits või pendel on justkui mõõteinstrument, mille toimivust kinnitavad korduvad katsed. Maaenergiate ja -väljade käsitlemisel kasutatakse teaduslikke termineid, organiseerutakse erialaühendusse nagu Geopaatia Selts, kus antakse välja artiklikogumikke, mille formaat sarnaneb teadusajakirjadega.⁶⁷ Sellises tegevuses jagatakse loodusteadlastega sama eesmärki: mõista ja rakendada seni veel paljus tundmatuid loodusjõude.

Kuigi varjatumalt, toimib sama loogika ka empiirilisel tõestusmehhanismil põhinevatel uue vaimsuse praktikate puhul,⁶⁸ kus rõhutatakse oma keha ja vaimu kuulamise ning sellega arvestamise vajalikkust. Katseinstrumentendiks on sel puhul inimese jaoks tema ise – tema füüsiline-vaimne enesetunne. Selles protsessis näevad vaimsed inimesed sageli just ennast tegelike skeptikutena, kes usuvad tõeliselt vaid neid nähtusi, mille nad on ise (või keegi lähedastest, endaga sarnastest inimestest) läbi proovinud. Olulise väärtusena tajutakse otsimist ja avatust uutele teadmistele-kogemustele, end sealjuures materialistliku raamistikuga mitte piirates. Esoteerilistes õpetustes kasutatav teaduslik keel sobib sellise loogikaga kokku ning toimib ühtlasi ka teaduse autoriteedi ülekandjana vaimsele õpetusele.

Võib isegi väita, et nii skeptitsism kui “ebateadus” on osa samast kultuurilisest hoovusest, mis kannab teadusest tõukuvaid erinevaid maailma nägemise ja maailmaga suhestumise viise. Religiooniuurijad on spekulleerinud, et skeptikute tegevus annab uute ebateaduslike õpetuste tekkele pigem hoogu juurde, sest teaduse populariseerimine, selle avaliku maine ja positsiooni tugevdamine suurendab soovi sellest autoriteedist osa saada.⁶⁹ Näiteks toimuvad ka Eestis esoteerilised koolitused-seminarid, mis imiteerivad akadeemilisi loenguid ning kus inimesed käivad enese arendamise ja uute teadmiste saamise eesmärgil.⁷⁰ Sellistel seminaridel osalejad,

⁶⁵ Uibu, *Seekers of the 'alternative'*.

⁶⁶ Näiteks refereerib õpetaja ning endine Tartu ülikooli teadur Reet Priiman oma koolitustel esoteeriliste-vaimsete harjutuste kõrval maailma teadusuudiseid ning soovivat kõigil lugeda teadusportaale ja -ajakirju.

⁶⁷ Geopaatia Seltsi kodulehekülj <<http://www.geopaatia.ee/eesti.php>> (10.1.2012).

⁶⁸ Hammer, “I did it my way?“, 49.

⁶⁹ Jennifer E. Porter, “The spirit(s) of science: paradoxical positivism as religious discourse among spiritualists”, *Science as Culture*, 14:1 (2005), 1–21, 19.

⁷⁰ Marko Uibu, *Seekers of the 'alternative'*.

nagu ka vabastavalt hingajad või oma aura transformeerijad, ei pea neid tegevusi üldjuhul religioosseks, tajudes seda “täiuslikuma mina poole püüdlemisena”,⁷¹ samaväärsena enda harimisega ülikoolis/koolitustel või treeningutega spordiklubis.

Ka retoorika mõttes konstrueerivad skeptikud vaimsure järgijaid ja vastupidi kohati üllatavalt sarnaselt, kasutades samu kultuurilisi sümboleid. Kui Martin Välliku sõnul on *New Age*'i praktikad võrdluses teadusega justkui hamburger – kergesti seeditav rämpstoit massidele, mille tarbimine tähendab manipuleeritavust ja ohtu ühiskonnale,⁷² siis üks uue vaimsure treener kirjeldab aga just skeptikuid materialistlike ning kitsarinnaliste inimestena, kes “vihkavad kõike vaimset, söövad iga päev hamburgerit ja on pidevalt sellepärast haiged”⁷³. Hamburgeri kasutamine stigmatiseeriva sümbolina illustreerib fakti, et nii skeptikud kui ka nende vastased opereerivad samas kultuuriruumis, kasutades enda ja teistsuguse kirjeldamiseks samu elemente.

Kokkuvõte

Toetudes teaduslik-materialistlikule maailmapildile ning teadmiste tõendus põhiseuse nõudele, võitlevad skeptikud väga erinevate ebateaduslikkuse ilmingutega alates telepoes müüdavast Kosmodiskist kuni religioossete vaimsete ideedeni. Oma retoorikas kasutavad skeptikud üle maailma küllalt universaalseid võtteid. Kesksel kohal on nägemus piiride tähtsusest, et hoida ära teaduse autoriteetsuse kasutamist “ebateaduslike” praktikate poolt või teaduslike võrgustike laienemist kahtlastele piirialadele. Teadust ebateadusest eristavat piiri kujutavad skeptikud kindla ja objektiivsena, ebateadusliku järgimine peaks olema tajutud stigmatiseerituna. Skeptikud tajuvad teadust tõeliselt väärtuslikuna, pseudoteaduse ilminguid vastupidiselt aga ohuna; nii metafoorselt või ka otseselt haiguse või kognitiivse veana, millel on potentsiaalselt väga ohtlikud tagajärjed. Et olla atraktiivne ning kõita paljude inimeste tähelepanu, kasutatakse värvikat retoorikat, milles esinevad võitluse ja sõja metafoorid. Selline stiil muudab aga pea võimatuks juba vaimsure valdkonnas tegutsevate inimeste kõnetamise, ehkki skeptikute poolt tehtav kriitiline analüüs võib olla asjakohane ja vajalik ka neile.

⁷¹ Daniele Hervieu-Leger, “Individualism, the validation of faith, and the social nature of religion in modernity”, *The Blackwell companion to sociology of religion*, ed. by Richard K. Fenn (Chichester: Blackwell Publishing, 2001).

⁷² Autori intervjuu, aprill 2011.

⁷³ Autori intervjuu aktiivse vaimsure praktikatega tegelejaga, aprill 2011.

Skeptikud kirjeldavad end kui üht kodanikuühiskonna huvigruppi, võttes endile sageli eksperdi rolli, mis muudab nende sõnad pluralistlikus debatis kaalukamaks. Olles justkui teaduse ja “terve mõistuse” eestkõnelejad, vahendavad nad teadust ja teadusuuringuid, toetudes oma legitiimsuse taotluses teaduse autoriteetsele positsioonile, mida nad samas ka oma tegevusega püüavad tugevdada. Teadusliku eksperdipositsiooni esindamisel religioosete-vaimsete uskumuste puhul laiemalt minnakse aga vastuollu nende teemade teadusliku käsitlemise põhimõttega – mitte rünnata uskujaid ega hinnata uskumuste tõeväärtust.

Küsimus, miks inimesed siiski valivad ebateaduslikke lahendusi vaatamata skeptikute jõupingutustele ning üldisele kasvavale haridustasemele, taandatakse irratsionaalseks usuteemaks. Skeptikud ei püüa üldjuhul esoteerilist “teist” mõista, eesmärgiks on esitada enda argumendid võimalikult veenvalt ja atraktiivselt. Prioriteediks on seetõttu pigem skeptilise seisukoha avalikus arutelus hoidmine ning “ennetatav töö” nendega, kes alles kaaluvad mingi ebateadusliku ilminguga tegelemist. Avalike sõnavõtude juures ehk olulisemgi on aga skeptiliselt mõtlevatele inimestele suunatud funktsioon. Võitlus “tervemõistuslikkuse” eest sisaldab ja toetab implitsiitselt arusaama omaenda tervest mõistusest.

Skeptikute teravaim vastandus ilmneb vaimsuse valdkonnas aktiivselt tegutsevate inimestega, kellega ollakse paradoksaalselt mitmetes aspektides aga hoopis sarnased. Teineteise konstrueerimisel kasutatakse sarnaseid retoorilisi skeeme. Mõlemad grupid näevad end mõistlike ja kriitilistena, tunnustades teadmiste väärtuslikkust ning nähes vajadust ja võimalust püüelda vaimse arengu poole. Suur osa uusvaimsest keskkonnast ning uususunditest ammutab jõudu samast algpõhimõttest, mis skeptikudki – empiirilise katsetamise loogikast ning teaduse/teadmise kõrgest sotsiaalsest autoriteedist. Ebateaduse vastu võitlevad skeptikud vastanduvad epistemoloogiliselt positsioonilt pigem oma filosoofidest nimekaimudega, kes kahtlevad inimese võimekuses tõe tunda ning maailma mõista. Skeptikute jaoks ei ole see aga probleem – teadus ja tõenduspõhisus on nende jaoks tõe mõõt.

ABSTRACT: *The battle for science: the formation, rhetorical tools, and aims of skeptical activism*

Contrary to the skeptical tradition in philosophy that refrains from making any truth claims, modern skeptics defend the validity of the scientific method and the monopoly of scientific truth. Beginning with the emergence of the first ‘modern’ skeptics in the eighteenth century, the movement is still actively fighting against anti- or pseudo-scientific phenomena in many countries, including Estonia. Skeptics see their mission as promoting scientific thinking and debunking the claims that cannot be proven by scientific empirical methods. In this endeavor, they are combining ideas and practices from a wide range of traditions, from religion to fringe sciences.

The present paper gives an overview of the skeptics’ movement, focusing on skepticism in Estonia in light of previous scholarly studies. The first part of the paper observes the emergence of empirical skepticism in the eighteenth and nineteenth centuries, as the early skeptics – doctors, scientists – started to feel the necessity to intervene when pseudo-scientific practices (according to their understanding) sought legitimation under the authority of science. The basic aims and ideas of skeptics have remained rather similar since then.

Estonia offers an interesting example for the analysis of the skeptical movement due to the relative marginality of religions and high popularity of spiritual-esoteric ideas. Although not numerous, active skeptics in Estonia have managed to establish their presence and visibility, more recently through social media channels like Facebook.

Based on previous studies and several Estonian examples, the paper identifies some key elements that skeptics use in their public rhetoric. For example, boundary-work is perceived as crucial in setting borders for a scientific field and its authority, which are otherwise ‘elusive’ concepts and categories in Latourian terms. In this endeavor, skeptics tend to promote a polarized view of science and pseudo-scientific/religious spheres: science is seen as inherently good whereas the spiritual scene is seen as erroneous, deviant, and dangerous. Characteristically, skeptics use very colorful and pejorative terms to describe the pseudo-scientific realm, often drawing parallels with illness (both metaphorically and literally).

In analyzing the rhetoric and historical development, the last part of the paper addresses questions about the social-cultural meaning of being a skeptic and the mission they claim. On the one hand, skeptics are just one interest group promoting their worldview; on the other, they act like the

spokespersons of science and rationality. The role of promoting rational thinking and the authority of science has an important function in constructing a skeptic's own self-identity. Estonian skeptics have the fiercest conflicts with proponents of spiritual ideas. Although seemingly opposite, skeptics and spiritual people share more common aspects in their basic understandings than their conflicts may suggest. Both skeptics and the proponents of spirituality see themselves as rational and critical, acknowledging the high status of knowledge, and often even more concretely, of science. Established on the same currents of the enlightenment, they both rely on the high authority of knowledge, with an endeavor towards understanding the world better and growing their intellectual/spiritual selves – for which their trajectories are conspicuously different.

MARKO UIBU (b. 1983) is a Ph.D. student of the Faculty of Theology, University of Tartu.

